

SULTAN ABDÜLAZİZ'E KARŞI GİRİŞİLEN BİR SUİKAST OLAYI VE HÜSEYİN VASFİ PAŞA

ENVER KORAY

Türkiye'de parlamenter rejimin kurulması yolunda ilk hareketler XIX. yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlar. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren imparatorluğun başta askerî kurumları olmak üzere diğer teşkilâtında da görünmeye başlayan batı tesirleri giderek artarak Tanzimat döneminde Türk-Osmanlı tefekkür hayatını da iyice etkisi altına almıştır. Özellikle 1860'lı yılları takip eden dönemde büyük ve süratli bir gelişme gösteren basın faaliyetleri ile Avrupa siyasî tefekkürü kamuoyuna da intikal etmiş bulunuyor ve devrin hükümetlerinin icraatı bazı paşa konaklarıyla kahvehane ve diğer benzeri yerlerde açıkça konuşuluyor ve münakaşa ediliyordu. Bu münakaşaların ağırlık merkezini de Reşit ve Âli paşaların şahsî nüfuz ve gayretleriyle sarayın hükümet icraatına müdahalesinin önlenmesi dolayısıyla hükümetin murakabesiz icraatı teşkil ediyordu.

Osmanlı Devleti'nde hükümet icraatının murakabesi uzun yıllar ulema sınıfının ordu ile işbirliği yapması yoluyla sağlanmıştı. Fakat 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra bu murakabe tamamen ortadan kalkmış ve hükümet icraatı sadece devlet başkanı olan padişahın nezaretine kalmıştı. Tanzimat devri liderleri olarak tanınan Reşit ve Âli paşaların şahsî nüfuz ve otoriteleri sarayın ve dolayısıyla padişahın bu murakabesini de etkisiz bir hale getirmiş olmalarından dolayı hükümet icraatını murakabe edecek bir teşekkülün yokluğu, daha ziyade gazete idarehanelerinde toplanmış olan aydın yazarlar tarafından acı acı dile getiriliyor ve bunun önlenmesi hususunda yeni yeni fikirler ortaya atılıyordu.

Özellikle bu dönemde geniş ölçüde artan batı ilişkileri neticesinde Avrupa'nın millet murakabesine dayalı parlamenter sisteminin imparatorlukta da kurulması ve uygulanması yolunda kamuoyunda ve gazetelerde çeşitli fikirler ileri sürülüyordu.

Başlangıçta yalnız fikir olarak ileri sürülen bu görüşler, zamanla yönetimin başındakilere karşı bir eylem şekline dönüşmeye başlamıştı. 1850'yi takibeden yıllarda mahiyetleri henüz kesin bir açıklığa kavuşmamış olan

Kuleli Vak'ası, Said Sermedî Olayı, Meslek teşekkülü faaliyetleri, Yeni Osmanlılar gibi şahsî veya topluca yapılmış olan muhalefet cereyanları arasında görülen olaylardan birisi de, Sultan Abdülaziz'e karşı girişildiği iddia olunan bir suikast teşebbüsüdür.

Türk basınında üzerinde gerektiği kadar değil, hemen hiç durulmamış olan bu olay, yabancı basında o zaman büyük bir alaka görmüş ve uzun yazışmalara vesile olmuştur. Avrupa gazetelerinde konu hakkında verilen ilk haberler, Havas ajansının İstanbul çıkışlı bir havadisinden kaynaklanmaktadır. O sırada İstanbul'da Fransızca ve İngilizce olarak yayınlanmakta olan The Levant Herald gazetesi olaydan tafsilatlı olarak bahseden ilk gazetedir. Buradan naklen Fransa'da yayınlanan Nord East adlı gazetenin 29 Eylül 1868 tarihli sayısında¹ olayın Yeni Osmanlılarla da alakalı olduğuna dair bildirilen bir haber üzerine, o sırada Londra'da Türkçe olarak yayınlanan Hürriyet gazetesi etrafında toplanmış olan ve kendilerine "Yeni Osmanlılar" adı verilen grup namına, topluluğun başı telakki olunan Ziya Bey (Ziya Paşa) La Libertée gazetesinin 7 Ekim 1868 tarihli sayısında yayınladığı bir mektupta Yeni Osmanlıların bu olayla hiçbir ilişkisi bulunmadığını bildirmiş ve iddiayı şiddetle reddetmiştir².

Avrupa gazetelerinde geniş yer verilen olay, 1868 senesi Eylülü sonlarında Odesalı bir tüccar olan Konduri ile Osmanlı sarayının eski sarraflarından birinin oğlu olan Kostaki Altuncu tarafından Sultan Abdülaziz'e karşı bir suikast teşebbüsünün ortaya çıkarılması ve müteşebbislerinin yakalanarak tutuklanmış olması keyfiyetidir³. Avrupa gazetelerinde olayla ilgili olarak İstanbul'da hükümetçe yapılan tutuklamalar arasında "Yeni Osmanlılar" teşekkülüne mensup bazı ünlü kişilerin de bulunduğu bildirilmiştir. Paris'te yayınlanan La Libertée gazetesinde Ziya Paşa'nın Yeni Osmanlıların bu olayla bir ilişkisi bulunmadığı yolundaki reddiyesi bu havadis üzerine yayınlanmıştır.

Suikast teşebbüsü hakkında hükümetçe yapılan soruşturmanın Aralık 1868 sonlarına kadar devam ettiği, yine yerli ve yabancı gazete havadislerinden anlaşılmaktadır.

Gazetelerin verdiği haberlere göre yukarıda adı geçen suikast faillerinden Rus uyruklu Konduri ile Yunan uyruklu Altuncu'dan başka Beyoğ-

¹ Prof. Dr. Kaya Bilgegil, *Yakınçağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, Yeni Osmanlılar, s. 408 ve müteakip.

² Prof. Kaya Bilgegil, *a.g.e.*, s. 409.

³ M.C. Kuntay, *Namık Kemal I*, s. 516

lu'nda oturmakta olan bazı yabancı uyruklu kişilerle birtakım Türkler de sorgulama için tutuklanmışlardır⁴. Bu haberler arasında olaya o sırada İstanbul'daki Rus elçisi General İgnatief'in de karıştığı, Rus tebaası olan Konduri'nin serbest bırakılması hakkında Osmanlı Hükümeti'ne baskı yaptığı, Avusturya Hükümeti'nin, olayın iki hükümet arasında siyasî bir gerginliğe meydan vermemek için aracı olmaya çalıştığı, yine aynı gazetedен öğrenilmektedir⁵. Sonuçta, aynı gazetenin verdiği havadise göre olayın yanlış bir jurnale dayanılarak ortaya çıktığı anlaşılmış ve Rus tebaalı Konduri serbest bırakılmış, eski saray sarrafı Altuncu'nun oğlu Yunan tebaalı Kostaki soruşturma sırasında başka suçları ortaya çıktığından tutuklanarak muhakemesi yapıldıktan sonra Bağdat'a sürgün cezasına çarptırılmıştır⁶.

Olayın gazetelere akseden serüveni bundan ibaret ve daha evvel bildiğimiz Kuleli Vak'ası ve Said Sermedî⁷ Olayı gibi yarı kapalı bir şekilde sonuçlanmış olmasına rağmen 1908'de meşrutiyet idaresinin ikinci defa ilanını müteakip Ebüzziya Tevfik tarafından çıkarılan Yeni Tasvir-i Efkar gazetesinde⁸ tefrika edilen "Yeni Osmanlılar" adlı yazı serisinde suikast olayının Tanzimat devri sadrazam ve seraskerlerinden Mütercim Rüştü Paşa'nın damadı Hüseyin Vasfi Paşa tarafından hazırlandığı ve adı geçenin tevkif edilerek emniyette gözüaltına alındığı, fakat buradan kaçarak Avrupa'ya firar ettiğinin bildirilmesi, olaya yeni bir boyut kazandırmıştır⁹.

Ne Türk, ne yabancı basında ve ne de tarih literatürümüzde pek bahis konusu edilmediği halde kırk sene sonra Ebüzziya'nın, suikast olayının

⁴ Bu konuda İstanbul'da İngilizce ve Fransızca yayınlanan The Levant Herald gazetesinin 25 Eylül 1868 ve müteakip günlerdeki sayılarında geniş bilgi verilmiştir.

⁵ Kaya Bilgegil, *a.g.e.*, s. 447-452, Prof. Dr. F. Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, s. 272 ve müteakip.

⁶ Prof. Dr. F. Akün, *a.g.e.*, s. 336.

⁷ Kuleli Vak'ası, çoğunluğunu Tophane Müşirliğinde çalışan memur ve subaylardan oluşan bazı kişilerin Padişah Abdülmecid'in yenilik hareketlerine karşı girişilen bir suikast teşebbüsü olup mensuplarının yakalanarak 1859'da Kuleli Kışlasında muhakeme edilerek çeşitli cezalara çarptırılması olayıdır. Said Sermedî Olayı ise Tanzimat dönemi sadrazamlarından Âli Paşa'ya karşı hazırlandığı iddia olunan bir suikast teşebbüsüdür.

⁸ Tasvir-i Efkar ilk defa 1862'de Âgâh Efendi ve Şinasi tarafından çıkarılmıştı.

⁹ "Hüseyin Vasfi Paşa, Altuncu Kostaki namında bir Rumla kiraladıkları römorkörü Abdülaziz'in bindiği saltanat kayığı üzerine sevk ederek onu boğmaya karar verdikleri sırada yakalanarak tutuklanmış, Vasfi Paşa tutuklu bulunduğu emniyetten kaçarak Avrupa'ya firar etmiş, yardımcısı olan Kostaki muhakemesini müteakip Kıbrıs'a sürülmüştür" E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Sadeleştirilmiş basım, c. II, s. 32-34.

Hüseyin Vasfi Paşa tarafından hazırlandığı yolundaki bu beyanı¹⁰ hadiseye bir başka açıdan bakılmasını icabettirmektedir.

Yukarıda yerli ve yabancı basındaki yazılarda da Hüseyin Vasfi Paşa'nın adından -bazı Yeni Osmanlıların da katıldığı şeklinde, müphem bir ifadeden başka- hiç bahis edilmediği halde olayın vukuundan kırk sene sonra Ebüzziya'nın böyle bir beyanda bulunması çok şaşırtıcıdır.

Osmanlı tarihinin o devrine ait, bir kısım önemli iç olaylarının anlatıldığı ve kendisinin de aralarında bulunduğunu söyleyen Ebüzziya'nın bu suikast olayını neden Hüseyin Vasfi Paşa'ya isnat ettirdiğini anlamak pek mümkün olmuyor. Adı geçen kitapta yazarın anlattığı olayların bir kısmının gerçeklere uymadığı, son zamanlarda anlaşılmış bulunmaktadır. Acaba bu da onlardan birisi midir? Yoksa o sıralarda örneklerini gördüğümüz Osmanlı Devleti'nde parlamenter bir rejim için çeşitli kuruluş ve şahıslar tarafından girişilen ve şimdiye kadar meçhul kalmış teşebbüslerden birisi midir? Yahut ileride görüleceği gibi Abdülaziz'in saltanatını bertaraf ederek kardeşi veliaht Murad Efendi'yi aynı amaçla padişah yapmak yolunda girişilen bilmediğimiz başka bir olay mıdır?

Bu olay, Ebüzziya'nın Yeni Osmanlılar adlı kitabının "İnkılâp" başlıklı bölümünde anlatılmaktadır. İnkılâp, ileride göreceğimiz gibi Hüseyin Vasfi Paşa ile Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın yeğeni olup gerçek bir ihtilalci olduğu kendi yazılarından anlaşılan Mehmet Bey'le 1870 yılında İsviçre'nin Cenevre şehrinde beraber çıkardıkları hükümet ve Padişah Abdülaziz hakkında çok sert ve ağır ithamları ihtiva eden bir gazetedir. Bu gazetede Mehmet Bey'in maksadını gerçekleştirmek için gizlice İstanbul'a gittiğini anlatan "Keşf-i zamir" adlı bir makalesindeki olayın maksatlı olarak tahrif edilmiş bir şekli midir? Hangi sebep veya maksada matuf olursa olsun tarihimizin bu önemli olayını, elde mevcut çok noksan ve müphem bilgilerle de olsa açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Şu hususu da belirtmeliyiz ki, yukarıda bahsettiğimiz muhalefet hareketlerinin o devir hükümetleri tarafından genellikle örtbas edilmeye çalışıldığı yolunda, içte ve dışta ileri sürüldüğü gibi aynı doğrultuda bir olay olduğunu düşünmek de mümkündür.

Olayın aydınlığa kavuşması için her şeyden evvel Hüseyin Vasfi Paşa'nın kimliğini ve faaliyetlerini tanımlamak gerekmektedir.

¹⁰ a. g. e., c. II, s. 32

Hüseyin Vasfi Paşa, Tanzimat devri serasker ve sadrazamlarından ünlü devlet adamı Mütercim Rüştü Paşa'nın damadı olup¹¹ 1835 yılında İstanbul'da doğmuş¹² ve 1276/1859 yılında Harp Okulundan kurmay subay olarak çıktıktan sonra Osmanlı ordusunda Mirliva (Tümgeneral) rütbesine kadar yükselmiş, ordunun güzide subaylarından¹³. Vasfi Paşa, 1865 yılında Kozan bölgesindeki etnik karışıklıkların giderilmesi için teşkil edilmiş olan "Fırka-i İslahiyye"nin kurmay başkanlığı görevinde bulunmuş ve bu görevde iken albaylığa terfi etmiştir¹⁴.

1867 yıllarında Paris'te Osmanlı askerî ataşesi ve aynı zamanda buradaki "Mekteb-i Osmanî" adlı Türk okulunun¹⁵ müdürlük görevinde bulunmuştur¹⁶.

Hüseyin Vasfi Paşa'nın bundan sonraki faaliyetleri dikkate alındığı takdirde bu sırada İstanbul'dan kaçan Namık Kemal ve Ziya Bey (Paşa) gibi bazı aydınların Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın teşvikiyle 1867'de Paris'te meydana getirdikleri "Yeni Osmanlılar" adı verilen toplulukla yakın ilişkiler kurduğu ve onların fikrî tesirleri altında kaldığı düşünülebilir. Nitekim meşhur Fransız tarihçisi Léon Cahun Paris'teki bu Yeni Osmanlılardan bahsederken son zamanlarda aralarına Hüseyin Vasfi Paşa adında bir askerinin de katıldığından bahseder¹⁷.

Hüseyin Vasfi Paşa, bir müddet sonra, bu son görevinden alınarak (Ağustos 1868 başlarında) Yenişehir tümeni kumandanlığına tayin olunmuştur¹⁸. Paşanın Paris'teki görevinden alınarak Yenişehir fırkası kumandanlığına tayin edilmesi, onun hükümet aleyhinde yazılar yazan Yeni Osmanlılarla yakın münasebetlere girişmiş olmasından ileri geldiğini düşünmek mümkündür. İleride görüleceği gibi bu devir muhalefet hareketlerinin hemen hepsinin arkasında olduğu görülen veliaht Murad Efendi ile paşanın ne derecede ilgili olduğu ve bunun ne zaman ve nasıl başladığı hakkında kesin bilgimiz yoktur.

¹¹ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c. II, s. 229-230.

¹² Prof. Dr. Kaya Bilgegil, *a.g.e.*, s. 486.

¹³ Mehmet Esat, *Mekteb-i Mir'at-ı Harbiyye*, s. 71.

¹⁴ A. Cevdet Paşa, *Maruzat*, Yayınlayan: Y. Halaç, s. 117.

¹⁵ Bu okulun kuruluşu ve çalışmaları hk. Bkz. Kaya Bilgegil, *a.g.e.*, s. 481.

¹⁶ Mehmet Esat, *Mekteb-i Mir'at-ı Harbiyye*, s. 71.

¹⁷ K. Bilgegil, "*Histoire general du IV. Siecle a nos jour*"dan naklen s. 487.

¹⁸ "*Ruzname-i Veride-i Havadis 10 Ağustos 1868*"den naklen F. Akün, s. 337.

Hüseyin Vasfi Paşa, 1868 senesi Ağustos başlarında yapılan bu tayini, hastalığını bahane ederek kabul etmemesi üzerine ordudan çıkarılmış ve tekrar Avrupa'ya gitmiştir¹⁹.

Ebüzziya'nın Sultan Abdülaziz'e karşı hazırlandığını bildirdiği yukarıda bahsedilen suikast olayı, bu tarihi takibeden Eylül ayı içinde ortaya çıkmıştır. Bu takdirde olayla paşa arasında bir münasebet kurmak zorlaşmaktadır. Paşanın bir süre Avrupa'da kaldıktan sonra 22 Şubat 1869 tarihinde Triyeste üzerinden İstanbul'a döndüğünü görmekteyiz. Fakat mahiyetini iyice tespit edemediğimiz bir sebepten dolayı²⁰ güvenlik kuvvetleri tarafından tutuklandığını, evinin ve eşyalarının arandığını, bir müddet göz altında bulundurulduğunu görüyoruz²¹. Hakkında bir suç delili bulunmadığından Mart sonu veya Nisan başında serbest bırakıldığı, devletin resmî gazetesi olan *Takvim-i Vekayi*'de (22 Zilhicce 1285/5 Nisan 1869 tarihli gazete) âdeti tarziye makamında bir yazı ile ilân edilmiştir²².

Hüseyin Vasfi Paşa'nın serbest bırakıldıktan sonra nereye gittiğini ve ne yaptığını kesin olarak tespit edemiyorsak da, 1870 yılı Nisan başında İsviçre'nin Cenevre şehrinde bulunduğunu görüyoruz²³. Bu sırada aynı şehirde *Hürriyet* gazetesini yalnız başına çıkarmakta olan Ziya Paşa'nın aynı gazetede yayınlanan bir mektubundan Vasfi Paşa'nın İstanbul'dan sonra Mısır'a gittiğini, bir müddet orada kaldığını, kendisini Fazıl Mustafa Paşa'nın pek yakın bir adamı olarak tanıttığını, sonra Cenevre'ye geldiğini ve Ziya Paşa ile burada sık sık görüşüğünü öğrenmekteyiz²⁴. Bu sırada Cenevre'de bulunan ve İstanbul'da, Meslek adında ihtilalci bir cemiyet kurarak hükümeti devirme hazırlıkları ile uğraşırken faaliyetleri hükümetçe haber alındığından iki arkadaşı ile (Nuri ve Reşat) Paris'e kaçarak orada teşekkül eden Yeni Osmanlılar topluluğuna giren, fakat onların çalışmalarını kendi amaçları için yetersiz bularak ayrılan Sağır Ahmet Bey oğlu Mehmet Bey'le beraber İnkılâp adında tam anlamı ile ihtilalci fikirleri savunan bir gazete çıkardığını görmekteyiz. Gazetede Osmanlı Hükümeti

¹⁹ Prof. Dr. Faruk Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, s. 337.

²⁰ Avrupa'da yayınlanan *Hürriyet* gazetesinin 17 Nisan 1870 tarihli 91. sayısındaki "*İstanbul mektubu*" adlı makalesinden naklen M. Cemal Kuntay'ın anlattığı tutuklama olayı ciddi bir belgeye dayanmadığı gibi pek mantıklı de görünmüyor. *Namık Kemal I*, s. 516.

²¹ F. Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, s. 271-272.

²² F. Akün, *a.g.e.*, s. 274.

²³ Kaya Bilgegil, *a.g.e.*, s. 274.

²⁴ Kaya Bilgegil, *a.g.e.*, s. 487-488.

ve bizzat Padişah Abdülaziz aleyhinde son derece ağır suçlamalar, hatta halkı padişah aleyhine kıskırtıcı yazılar yayınlanmaktadır. “Bir hükümetin mahvı zamanı gelince Cenab-ı Hak evvela reisinin aklını alır, onun için padişah-ı zaman (Abdülaziz) çıldırdı. İşi gücü pehlivan güreştirmek, zuhuri kolu oynatmak, koç ve horoz döğüşürmek, Osmanlı nişanını döğüşken keçilerin ve zuhuri kolu maskaralarının boynuna, boynuzuna takmak, birtakım hainler elinde zulüm ve fesad âleti olmak için memleketi mahvetmekte, milletin kanını emmektedir.” “Hilafeti sâkit ve hal’i vâcib” gibi ağır sözleri ihtiva eden bu yazı, İnkılâp gazetesinin 28 Nisan 1870 tarihli ilk sayısında yayınlanmıştır²⁵. Bu yazılar elbette İstanbul Hükümeti’nin gözünden kaçmamakta idi.

Bu iki ihtilalciden Sağır Ahmet Bey’in oğlu Mehmet Bey’in aynı gazetede yayınlanan “Keşfi-i zamir” adlı makalesi ise bunların, ne yolda hareket ettiklerini gösterdiği kadar asıl mevzuumuzu yakından ilgilendirmektedir.

İnkılâp gazetesinin 28 Nisan 1870 tarihli birinci sayısındaki bu makalede aynen şunlar yazılıdır: “Tesisine en ziyade çalıştığım ‘Üss-i Medeniyet’ nam iade-i hukuk cemiyeti açılacağı muhakkak olan adalet mahkemesinde cezası görölmek üzere ismi bilcümle hamiyetkârânın mazbutu olan edebsinin hıyaneti ile²⁶ perişan olması üzerine²⁷ ileride millete hizmete yeni bir fırsat bulurum emeliyle ihtiyar-ı diyar-ı gurbet ederek Paris’e gelmiştim.

Paris’e vusûlümde (vardığımda) ‘Yeni Osmanlılar’ namıyla bir cemiyet teşekkül etti. Ben de içinde idim. Çünkü hayırlı bir maksada çalıştığı, gerek reisinin ve gerek Âgâh Efendi ile Rifat Bey’den başka sair azasının hamiyetkârlık ve fedakârlıkları müsbet idi.

Duhulümden (girişimden) birkaç ay sonra azasından Suavi Efendi’nin (Ali Suavi) idaresi altında ‘Muhbir’ nâmıyla bir gazete çıktı. Bir sene de-

²⁵ Ebüzziya Tevkif, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, II. c., s. 33, M.C. Kuntay, *Namık Kemal II.*, s. 518.

²⁶ Bu gizli kuruluş ve faaliyetleri, cemiyet üyelerinden Suphi Paşa’nın oğlu Ayetullah Bey tarafından babası vasıtasıyla Sadrazam Âli Paşa’ya duyurulmuş ve haklarında hükümetçe tâkibata geçilmiştir.

²⁷ Yazarın Üss-i Medeniyet dediği bu cemiyet “Meslek” teşekkülü olup Âli Paşa’yı bir hükümet darbesi ile bertaraf ederek yerine parlamenter bir rejim kurmak (?) amacını güttüğü kurucuları tarafından etrafa duyurulan ve 1867 Haziranında hükümet tarafından haber alınarak kurucuları ve mensupları, yapılan soruşturma ve kavuşturma sonunda, çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. E. Koray, *Yeni Osmanlılar*, *Belleten*, Sayı 186, Cilt. XLVII.

varn eyledi. Böyle az bir müddette mezkûr gazetenin pek çok faydalı tesiri oldu. Efendi-i mumailayhin bu hizmetine hamiyetli olanlar arz-ı şükranîyet ederler.

Ben milletin hukuk ve hürriyetini iade ettirmeye, bizim mel'un sultanın (padişah Sultan Abdülaziz) mahvinden başka çare tasavvur edemediğimden ve fûruattan (ayrıntı) bildiğim neşriyat hususu da âciz kaleminin ianesine o zamanlar ihtiyaç görmediğimden, yazı ile uğraşmayıp fiilen bir inkılâp yapmak üzere -ki ötedenberi olduğu gibi halen (şimdi) de istikbalen (gelecekte) dahi maksudumdur (istegim)- *İstanbul'a girip malum olan teşebbüsü ettim*. Yazık ki, reis-i cemiyetin (Prens Mustafa Fazıl Paşa) tam icra zamanında dönecliği ve Âgâh Efendi'nin ihbar-ı sır etmesi (haber vermesi), o zamanki teşebbüsü muvaffakiyetsiz bıraktı. Zararı yok. Beklemek kaybetmek değildir”²⁸.

Bu anlatıştan yazarın padişah Sultan Abdülaziz'e karşı bir suikast teşebbüsünde bulunmak üzere İstanbul'a gittiğini, ancak tasavvurun önceden haber verilmesi dolayısıyla, muvaffak olamadığını anlıyoruz. Fakat olayın ne zaman ve nasıl meydana geldiği hakkında tamamlayıcı başka bilgiye sahip olmadığımızdan kesin bir hükme varamıyoruz. Ancak makalenin ikinci bölümünde bazı aydınlatıcı bilgiler verilmektedir: “Bunun üzerine Paris'e avdet etmeye mecbur oldum. Birkaç ay sonra Hürriyet nâmıyla yeni bir gazete çıkarmaya cemiyetimizce karar verildi. Bu kararı reis-i cemiyete bildirdik, kabul etti. Gazete çıktı”²⁹ demektedir.

Bu ifadeden İstanbul seyahatinin Hürriyet gazetesinin yayınlanmasından birkaç ay önce olduğu belirtildiğine göre, bunun 1868 senesinin Mayıs veya Nisan aylarında olması gerekir. Çünkü Hürriyet gazetesinin ilk sayısı 28 Haziran 1868'de yayınlanmıştır³⁰. Bu takdirde Ebüzziya'nın bahsettiği ve Hüseyin Vasfi Paşa ile ilgili gösterdiği Konduri-Altuncu olayının aynı yılın eylülünde ortaya çıktığı düşünülürse Mehmet Bey'in Âgâh Efendi tarafından önceden haber verilmesi dolayısıyla gerçekleştirmediğini söylediği suikast olayı ile Altuncu-Vasfi Paşa olayının birleştirilmesi zorlaşmaktadır.

Burada, başka ihtimalleri düşünmek gerekmektedir. Acaba, Mehmet Bey'in İstanbul'a gelmesi Hürriyet gazetesinin intişarından sonra mıdır? Nitekim Ebüzziya kitabında Mehmet Bey'in Hürriyet gazetesinin yayın-

²⁸ Kaya Bilgegil, *a.g.e.*, s. 435-436.

²⁹ Kaya Bilgegil, *a.g.e.*, s. 437-438.

³⁰ İhsan Sungu, *Tanzimat I. Yeni Osmanlılar*, s. 779.

lanmasından üç hafta sonra, İtalya üzerinden gizlice İstanbul'a geldiğini bildirmektedir³¹. Fakat seyahatin başka bir maksatla yapıldığını söylüyor. Bu suretle Mehmet Bey'in 1868 yılı yaz aylarında İstanbul'a geldiği kesinlik kazanmaktadır. Ancak ne zaman olduğu konusunda mübâyenet görülmektedir. Bunun Ebüzziya'nın 40 sene sonra, bir takdim-tehir hatasına düşmesinden ileri geldiğini düşünmek mümkündür. Çünkü Mehmet Bey'in bu yazısının 1870'te yazıldığı dikkate alındığı takdirde, iki sene evvelki böylesine önemli bir olayda, hafıza yanlışlığı yapabileceğine inanmak güçtür. Mehmet Bey'in makalesindeki sözlerinden şüphe edilemeyeceği ise yazıda şahitlerin adlarından bahsedilmesi ve zaman gösterilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Yani Mehmet Bey'in anlattığı olayın uydurma ve yakiştırma olmadığını teyit edebilecek karineler mevcuttur. Fakat Ebüzziya, Mehmet Bey'in İstanbul'a gelişinin tamamen başka bir maksat için olduğunu söylediği gibi, zaman olarak da Hürriyet gazetesinin yayınlanmasından üç hafta sonra olduğu şeklinde, ayrı bir tarih bildirmektedir. Mehmet Bey'in İstanbul'a geliş sebebini Ebüzziya, Meslek kuruluşunu hükümete haber veren Suphi Paşa'nın oğlu Ayetullah Bey'den hesap sormak olduğu şeklinde göstermektedir³².

Hakkında kesinleşmiş sürgün kararı bulunan bir suçlunun, bu kadar basit bir sebep için, o kadar büyük bir tehlikeyi göze alarak İstanbul'a gelmesi pek akla yatkın görünmüyor. Böyle bir seyahatin ancak Mehmet Bey'in makalesinde anlattığı gibi, Sultan Abdülaziz'i öldürmek gibi çok önemli bir olayla alakalı olması gerekir. Mehmet Bey'le Vasfi Paşa'nın bu gibi işlere girişecek bir karaktere sahip olduğunu, Namık Kemal'in İstanbul'a gönderdiği 5 Haziran 1870 tarihli bir mektubundan da anlamaktayız³³.

Ebüzziya'nın bir hafıza zaafından dolayı hataya düştüğünü söylemek mümkün ise de, Mehmet Bey tarafından tasavvur edilen ve teşebbüse geçilen suikast olayını neden Vasfi Paşa'ya mal etmeye çalıştığını anlamak mümkün olmuyor. Bunun için yukarıda da temas ettiğimiz ihtimaller dışında, başka sebepler ileri sürmek mümkün ise de, bunları ispat edecek delillere sahip olmadığımızdan, burada açıklanmasına lüzum görmedik.

1869 Nisanında bir hükümet tebliği ile serbest bırakıldığı anlaşılan Hüseyin Vasfi Paşa'nın İstanbul'dan ayrıldıktan sonra nereye gittiği ve ne

³¹ Ebüzziya Tefvik, *Yeni Osmanlılar*, Sadeleştirilmiş I. c., s. 249.

³² Ebüzziya, *a.g.e.*, c. I, s. 250.

³³ Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, s. 210-211, F. Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, s. 333, Kuntay, *Namık Kemal I*, s. 94.

yaptığı hususunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak yurt içinde ve dışındaki tutum ve hareketleri şüpheli görüldüğünden, Osmanlı Hükümeti dış ülkelerdeki elçilikleri vasıtasıyla paşayı tâkip ettirmekte olduğunu Âli Paşa'nın Paris Osmanlı elçisi Cemil Paşa'ya yazdığı 4 Şubat 1870 tarihli bir telgraftan anlıyoruz³⁴.

Hüseyin Vasfi Paşa'nın 14 Nisan 1870 tarihinde İsviçre'nin Cenevre şehrinde bulunduğu görülüyor³⁵. İsviçre'de bulunduğu süre içinde Sağır Ahmet Bey oğlu Mehmet Bey'le yukarıda bahis konusu ettiğimiz İnkılâp gazetesini çıkarmıştır. İki ihtilalcinin Cenevre'de buldukları sırada birtakım gizli ve tehlikeli teşebbüsler peşinde oldukları Namık Kemal'in İstanbul'da babasına gönderdiği mektuplardan anlaşıldığı gibi, Fanton'ın İsviçre'den Namık Kemal'e yazdığı mektup da bunu teyit etmektedir³⁶. Bu mektupların muhtevasından Namık Kemal'in, Hüseyin Vasfi Paşa ile de oldukça sıkı bir ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Ali Suavi daha ileri giderek Lion'da yayınladığı "Muvakkaten Ulum Gazetesi Müşterilerine" adlı gazete veya dergide İnkılâp gazetesine Namık Kemal'in de yazı yazdığını ileri sürmekte ise de³⁷, bunu teyit edecek başka karinelere sahip değiliz. Vasfi Paşa'nın ileride bahsedeceğimiz bir mektubundan bunu daha açık ve kesin olarak görmek mümkün olmaktadır.

Fanton'ın Viyana'dan Namık Kemal'e yazdığı Haziran 1870 tarihli mektupta Vasfi Paşa ile Mehmet Bey'in Londra'ya gidecekleri ihtimalinden bahsedilmekte ise de, bu seyahatin gerçekleşmediği anlaşılmaktadır³⁸.

Bu sırada meydana çıkan Fransa-Prusya Savaşı dolayısıyla her iki ihtilalcinin gazetenin faaliyetine son vererek Fransız ordusunda gönüllü olarak çalıştıkları yolunda birtakım haberler ortaya atılmış ise de bunun ne derece ciddi olduğunu tespit etmek mümkün olamamaktadır³⁹.

Bundan sonra Hüseyin Vasfi Paşa'nın 11 Ekim 1871 tarihinde Albert Tomas takma adıyla Atina'da bulunduğunu görmekteyiz⁴⁰. Paşanın Atina'da bulunduğunu haber alan Osmanlı Hükümeti, buradaki ortaelçisi aracılı-

³⁴ Kaya Bilgegil, *a.g.e.*, s. 488.

³⁵ M.C. Kuntay, *Namık Kemal I*, s. 94, Akün, *a.g.e.*, s. 334, Tansel, *a.g.e.*, s. 211.

³⁶ Kuntay, *a.g.e.*, c. II., s. 58-59, Akün, *a.g.e.*, s.334.

³⁷ Akün, *a.g.e.*, s. 332.

³⁸ Kuntay, *Namık Kemal II. c.*, s. 58-59, Akün, *a.g.e.*, s. 334.

³⁹ M.C. Kuntay, *Namık Kemal I*, s. 417.

⁴⁰ Prof. Dr. Kaya Bilgegil, *a.g.e.*, s. 490-491.

lığı ile İstanbul'a gönderilmesini istemiş ise de, Yunan Hükümeti'nin siyasi mültecileri teslim etmemesi sebebiyle, bundan bir sonuç alınamamıştır⁴¹.

Hüseyin Vasfi Paşa'nın Yıldız evrakı arasında bulunan Haziran 1872 tarihli ve ifade tarzından veliaht Murad Efendi'ye Atina'dan yazıldığı anlaşılan bir mektubunda "iktidara geçmek zamanının geldiği, bu maksat için herşeyin hazır olduğu, yalnız emirlerini bekledikleri, bunun güvenilir bir şahsın bulunduğu yere (burası şimdilik Atina'dır) gizlice gönderilmesi, evvela K. Bey diye rumuzlu olarak bahsettiği, fakat biraz aşağıda adını Kemal Bey olarak (Namık Kemal) açıkladığı adamın bir buçuk senedir İstanbul'da bulunduğu halde yazdığı şeylere bir cevap vermediği, bunun da diğer külâh kapma sevdasındakiler gibi olduğu, demirin tavında dövüleceği, vaktin daha fazla geciktirilmemesi, icabediyorsa buradaki cemiyet mensuplarından birisini gönderebileceğini, fakat yüksek şahsiyetlerinin güvendiği bir adamı göndermesinin daha uygun olacağı, bu durumun takdirinin ona ait olduğu, böyle bir emirleri olduğu takdirde Kemal Bey (Namık Kemal) vasıtasıyla mümkün olabileceğini, zira onun Atina'daki adresini bildiği, emirlerini beklediği" bildirilmektedir⁴².

Gerçek bir ihtilalci olduğu yukarıdan beri anlattığımız hareketlerinden anlaşılan Hüseyin Vasfi Paşa'nın veliaht Murad Efendi ile ne zaman ve nasıl tanıştığını bilemiyoruz. Ancak o devirde hükümete karşı olanların hemen ekserisinin Murad Efendi ile uzaktan yakından ilişkileri olduğu, diğer bir tâbirle bütün muhalefet hareketlerinin arkasında veliaht Murad Efendi'nin bulunduğunu söylemek mümkündür. Görülüyor ki, Hüseyin Vasfi Paşa da onunla yakın bir münasebet içindedir ve Abdülaziz'i tahttan indirerek onu bir meşrutiyet padişahı olarak tahta çıkarmak için çalışmaktadır.

Namık Kemal ile Hüseyin Vasfi Paşa arasında çok yakın bir ilişki bulunduğunu, onunla temas halinde olduğunu, bu mektuptan anladığımız gibi Atina'da Tomas Albert takma adıyla bulunan paşanın ikamet adresini de bildiği anlaşılmaktadır.

Yıldız evrakı içinde bulunan bu mektubun Sultan Abdülhamit II'nin padişah olduktan sonra eline geçtiği⁴³, bu dönemdeki bütün siyasi faali-

⁴¹ a.g.e.,s. 490.

⁴² a.g.e., s. 507-509.

⁴³ İbnülemin M. Kemal (İnal), Sultan Abdülhamid-i Saninin notları, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 16. Sene, s. 13-15.

yetlere karışanların çeşitli bahanelerle birer birer İstanbul'dan, bir daha geri gelmemek üzere, uzaklaştırılmasına sebep olduğu düşünülebilir.

Hüseyin Vasfi Paşa'nın Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden ve veliaht Murad Efendi'nin V. Murad unvanıyla padişah olmasından sonra, diğer bütün muhalefet hareketlerine karışmış olanlar gibi, İstanbul'a döndüğü anlaşılmaktadır. Bazı kayıtlara göre paşanın 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda orduda görev aldığı ve savaşta gösterdiği başarılı hizmetlerinden dolayı Ferik (Korgeneral) rütbesine çıkarıldığı, savaştan sonra ise muhalefet hareketlerine karışan diğer muhalifler gibi İstanbul'dan uzaklaştırılarak Urfa redif kumandanlığına tayin edildiği ve orada 1296/1878 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır⁴⁴.

Türkiye'de parlamenter bir rejim kurulması yolunda girişilen bu çeşit toplu ve münferit hareketlerin hemen hiçbirisi, tek başına bu amacı gerçekleştiremediği, yani başarıya ulaşamadığı gibi, Hüseyin Vasfi Paşa ve arkadaşının çalışmaları da olumlu bir sonuca bağlanamamış ise de, her hareket toplum şuurunda parlamenterizmin tohumlarının yeşermesini sağlamış ve bilindiği gibi 1876'da Kanun-ı Esasi (Anayasa) hazırlanarak parlamenter rejimin kurulmasında başlıca âmil olmuştur.

⁴⁴ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c. II, s. 229-230. İhsan Sungu, İstanbul'da bir dostuna yazdığı mektupta Asitaneli Hüseyin Efendi'nin, İsviçre'de İnkılâp gazetesini çıkaran ve 1295'te Urfa'da ölen Hüseyin Vasfi Paşa olup olmadığını sormuştur. M.C. Kuntay, *Namık Kemal I*, s. 516.